

5. Trh práce a průmysl

Již v prvních měsících po zahájení procesu transformace československé ekonomiky bylo možno sledovat, že docházelo na nově se formujícím trhu práce v České republice k pohybu. Pozvolný nárůst míry nezaměstnanosti nebyl však pouze důsledkem fungování trhu práce, ale odrážel především změny, ke kterým v tomto období došlo (politicko-organizační a institucionální změny, snižování přezaměstnanosti, důsledky restrikce, devalvace, částečný útlum některých výrob, platební neschopnost podniků, odbytové problémy uvnitř ekonomiky, neujasněnost výrobních programů a postupů začínající privatizace, neschopnost vedení některých podniků reagovat na nové podmínky, ztráta trhu RVHP...). Jednalo se teprve o vytváření tohoto trhu.

Se vzrůstajícími počty uchazečů o zaměstnání klesal zároveň počet hlášených volných pracovních míst, přesto nadále přetrvávala na trhu práce převaha poptávky nad nabídkou pracovní síly. Struktura volných míst (až 90% míst pro kvalifikované dělníky) však neodpovídala nabídce z řad uchazečů. Tu v té době (rok 1990) tvořili vedle absolventů středních a vysokých škol zejména nekvalifikovaní dělníci a velký počet amnestovaných občanů. To se odrazilo zejména v prodlužování doby nezaměstnanosti a zvýšení počtu uchazečů s nárokem na hmotné zabezpečení v nezaměstnanosti. Podíl uchazečů o zaměstnání z celkového počtu práceschopného obyvatelstva České republiky ke konci roku 1990 tak činil necelých 0,7%.

Na přelomu roku 1990 a 1991 došlo k výraznému meziměsíčnímu nárůstu nezaměstnanosti. Počet uchazečů ke konci ledna oproti prosinci 1990 vzrostl o téměř 50%, což byl do této doby nejvyšší meziměsíční přírůstek uchazečů o zaměstnání vůbec. Celkově byla situace na trhu práce v roce 1991 charakteristická trvalým poklesem zaměstnanosti a rychlým nárůstem nezaměstnanosti obyvatelstva. Počet uchazečů o zaměstnání začal převyšovat nabídku volných pracovních míst. Nově přijaté právní normy vytvořily podmínky pro výrazné zvýšení aktivního přístupu k řešení nezaměstnanosti s maximálním využitím možností podpory vytváření nových pracovních míst (trvalého charakteru – společensky účelná pracovní místa včetně míst pro absolventy škol a přechodného charakteru – organizování veřejně prospěšných prací) a rekvalifikace uchazečů podle potřeb trhu práce. Míra nezaměstnanosti se přesto po celý rok 1991 postupně zvyšovala a nejvyšší hodnoty dosáhla ke konci roku (4,1%).

V lednu 1992 nárůst uchazečů o zaměstnání pokračoval. Počet uchazečů (231 tis.) i míra nezaměstnanosti (4,4%) dosáhly v té době nejvyšší hodnoty. V průběhu roku 1992 však počet uchazečů postupně klesal. Největší pokles byl zaznamenán v jarních měsících, kdy se projevilo působení několika příznivých vlivů – rozvoj drobného podnikání, oživení některých segmentů ekonomiky a rozsáhlá činnost úřadů práce při realizaci aktivní politiky zaměstnanosti. Během roku 1992 dochází ke zvratu dynamiky míry nezaměstnanosti. Roční míra nezaměstnanosti v České republice přesahovala hodnotu 3,1%, přičemž lednová hodnota 4,3% poklesla až na 2,6% na konci prosince. Zvýšil se počet českých pracovníků, kteří vyjížděli za prací do zahraničí, aniž oficiálně či neoficiálně.

Rozdílný vývoj na trhu práce v jednotlivých územích ČR vedl k vytváření regionálních rozdílů. Míra nezaměstnanosti se zvýšila především v územích s relativně vysokým zastoupením ekonomicky aktivních osob pracujících v zemědělství, dále v územích s útlumem těžby rud a také v územích s vysokou zaměstnaností v elektrotechnickém průmyslu. Právě toto průmyslové odvětví po pádu „železné opony“ zaznamenalo jako první hluboký propad výroby. Zaostalé výrobky byly neprodejné a domácí obyvatelstvo dávalo

přednost nákupu zahraniční elektrotechniky. Tato skutečnost doprovázená rozpadem trhu RVHP byla příčinou zastavení výroby elektrotechnického zboží v dosti širokém sortimentu. Útlum elektrotechnické výroby postihl především obyvatelstvo pracující v okrese Vsetín (největším střediskem české elektrotechniky byl v té době Rožnov pod Radhoštěm). Na konci roku 1991 míra nezaměstnanosti na Vsetínsku dosahovala 7,9%. Ještě vyšší míra byla v okres Bruntál, Šumperk a Třebíč. Na druhé straně nejnižší míra nezaměstnanosti v té době byla v okrese Karlovy Vary, kde nedosahovala hranice 1%. Ke konci roku 1992 se situace na regionálních trzích práce poněkud zlepšila. Pouze v sedmi okresech míra nezaměstnanosti překračovala hodnotu 5% (max. okres Bruntál 6%). Ve všech případech se jednalo o méně industrializované okresy (viz obr. č. 10). Průměrná roční míra nezaměstnanosti se v ČR ke konci roku 1992 – 1996 udržovala těsně nad hranicí 3%. Situace v sousedních tranzitivních ekonomikách, jak dokládají data v tab. č. 13, byla jiná.

Tab.13. Průměrná roční míra nezaměstnanosti ve vybraných zemích Evropy v letech 1990 – 1996 (v %)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
ČR	0,3	2,6	3,1	3,0	3,3	3,0	3,1
Maďarsko	0,8	4,1	10,3	12,9	11,3	10,7	10,1
Polsko	3,4	9,7	13,6	14,9	16,5	15,2	14,3
Slovensko	0,6	6,6	11,4	12,7	14,4	13,7	12,6

Pramen: Employment Observatory Central and Eastern Europe, č. 8, European Comission Brusel, 1995, CESTAT Statistical bulletin 1997/3, ČSÚ Praha 1998

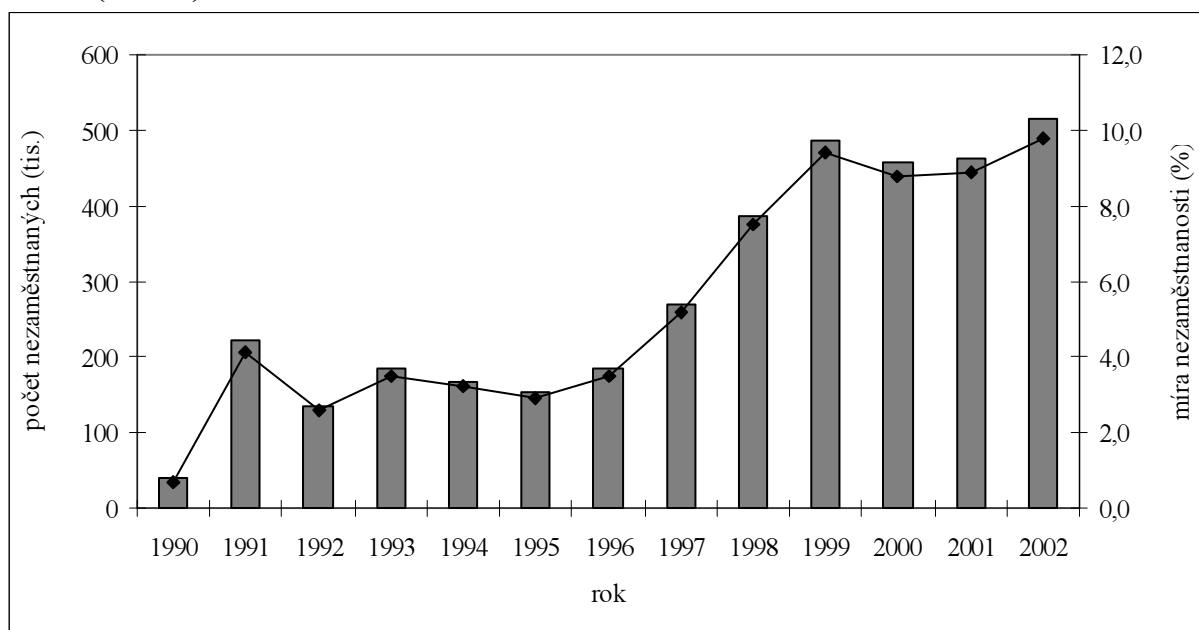
I když míra nezaměstnanosti v ČR zůstala čtyři roky prakticky na stejné úrovni, měnila se podstatně situace na regionálních trzích práce. Uvolňování pracovníků z těžby uhlí a elektrotechnického průmyslu znamenalo, že okresy strukturálně postižené (severní Čechy a severní Morava) se stávají územími s největší mírou nezaměstnanosti. Na konci roku 1996 nejvyšší míru nezaměstnanosti již vykázal okres Most, a to 9,4%. Nadále však přetrvávaly rozdíly v nezaměstnanosti mezi Moravou a Čechami. Moravské kraje se vždy vyznačovaly vyšší průměrnou mírou nezaměstnanosti než kraje české. Na konci roku 1996 z okresů východní části ČR se největší mírou nezaměstnanosti prezentoval okres Karviná (7,7% - viz obr. č. 11).

V etapě opětovné recese české ekonomiky se zhoršila situace na trhu práce ve všech regionech. Nesoulad mezi nabídkou a poptávkou po pracovní síle se zvyšoval především v oblastech těžby uhlí. Na konci roku 1999 míra nezaměstnanosti v ČR činila již 9,4% (téměř 490 tis. nezaměstnaných), přitom počet evidovaných volných pracovních míst klesl na pouhých 35,1 tis. V okrese Most míra nezaměstnanosti dosáhla hranice 20%. Více než 15-ti procentní nezaměstnanost byla zaznamenána také v Teplicích, Chomutově a Lounech a na severní Moravě v okresech Karviná, Ostrava-město a Bruntál. Na druhé straně existovaly území, ve kterých míra nezaměstnanosti byla nižší než 5%. Jednalo se přirozeně o hlavní město Prahu, dále okresy Praha-východ a Praha-západ, Benešov a Mladá Boleslav a také o jihočeské okresy České Budějovice a Pelhřimov.

Do dnešních dnů regionální rozdíly v nezaměstnanosti zůstávají prakticky zachované. Nejnižší mírou nezaměstnanosti se vyznačují nadále především středočeské okresy v zázemí Prahy, některé jihočeské a západočeské okresy. Z moravských okresů má nejnižší míru nezaměstnanosti Jihlava, což je spojeno s mohutnými investicemi firmy Robert Bosch GmbH v samotné Jihlavě. Míra nezaměstnanosti ve městě Brně však překračuje hranici 10% (na konci listopadu 2003 to bylo 10,7%). V současné době, kromě okresu Most, více než pětina

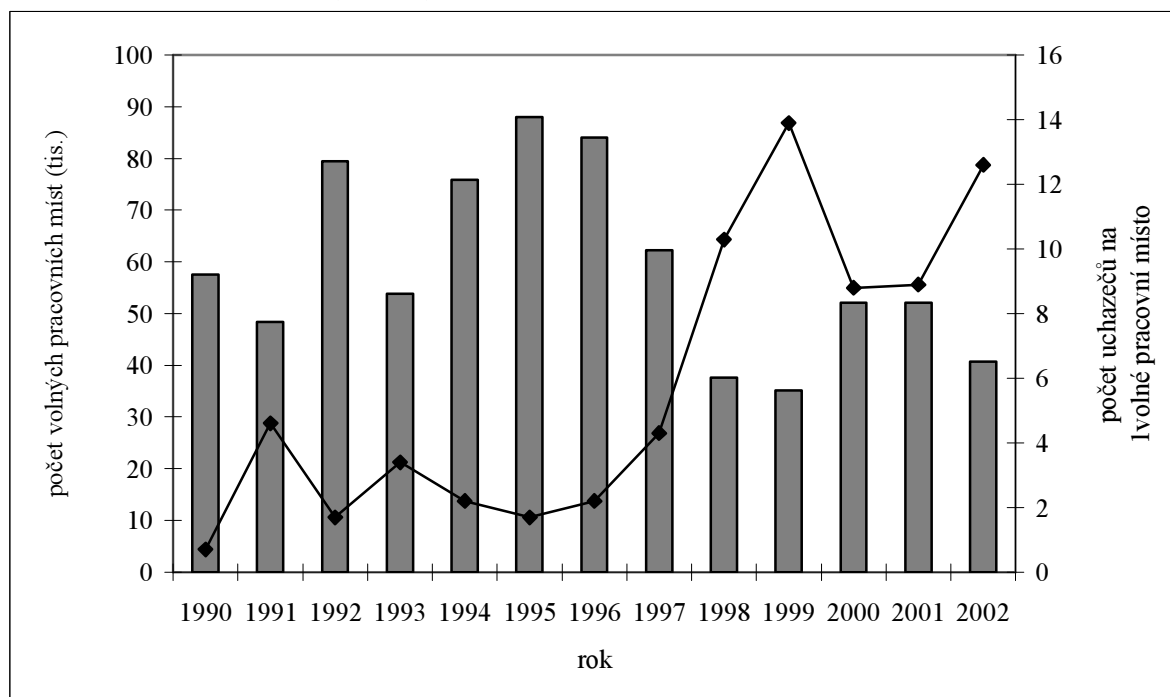
ekonomicky aktivních osob je v registru Úřadu práce v Karviné. Hranici 20-ti procentní nezaměstnanosti se přibližují také okresy Teplice, Chomutov a Ostrava-město.

Obr.7. Počet uchazečů o zaměstnání a míra nezaměstnanosti v České republice v letech 1990 – 2002 (k 31.12.)

Pramen: Uchazeči a volná pracovní místa k 31.12.1990, 1991 2002. SSZ MPSV ČR, 1991, 1992....2003

Obr.8. Počet volných pracovních míst a počet uchazečů na jedno volné pracovní místo v České republice v letech 1990 – 2002 (k 31.12.)

Pramen: Uchazeči a volná pracovní místa k 31.12.1990, 1991 2002. SSZ MPSV ČR, 1991, 1992....2003

5.1. Případová studie „Brno – průmyslové centrum“

Město Brno se stalo významným průmyslovým střediskem především v 19. století. Nosným výrobním odvětvím v té době byl textilní průmysl. Např. v roce 1849 bylo ze 42 brněnských továren 30 textilních, zaměřených většinou na vlnářskou výrobu. V roce 1900 bylo v průmyslových podnicích na území města Brna zaměstnáno 37,8 tis. pracovníků, z toho plná třetina (12,6 tis.) pracovala v textilním průmyslu. Ve strojírenství v té době pracovalo pouze 6,6 tis. osob (tj. 17,5% pracovníků brněnského průmyslu). Počet zaměstnaných ve strojírenství se vyrovnal počtu pracovníků v textilní výrobě až v roce 1918. Celostátní význam brněnského textilního průmyslu však přetrvával i v období tzv. první republiky. Ještě v polovině dvacátých let se brněnský textilní průmysl podílel na celostátní produkci tohoto odvětví zhruba třetinou. Význam textilního průmyslu v ekonomice města začal slábnout v období hospodářské krize ve třicátých letech a později i v období po ukončení druhé světové války. Do konce roku 1989 však byl co do zaměstnanosti stále druhým nejvýznamnějším průmyslovým odvětvím ve městě Brně.

Pokles významu textilního průmyslu pro zaměstnanost a zprostředkovaně i pro ekonomiku města Brna dokumentuje nízký index jeho specializace (podíl odvětví na celkové zaměstnanosti v Brně k podílu tohoto odvětví na celkové zaměstnanosti v ČR). Na konci osmdesátých let klesl v Brně dokonce pod hodnotu jedna (0,76).

Tab.14. Odvětvová struktura zaměstnanosti v průmyslu v Brně a ČR (k 31. 12. 1989)

Odvětví průmyslu	Evidenční počet pracovníků				Index specializace
	Brno		ČR		
	celkem	%	celkem	%	
paliv	941	0,4	204978	3,9	0,10
energetický	3335	1,3	57470	1,1	1,22
hutnický	158	0,1	145733	2,8	0,02
chemický a gumárenský	2911	1,2	118971	2,3	0,51
strojírenský	53464	21,4	601907	11,5	1,86
elektrotechnický	9928	4,0	140881	2,7	1,48
sklářský a stavebních hmot	1607	0,6	128003	2,4	0,26
dřevozpracující a nábytkářský	1483	0,6	76837	1,5	0,41
kovodělný	2199	0,9	112622	2,2	0,41
papírenský	2430	1,0	28865	0,6	1,77
textilní	5620	2,3	155423	3,0	0,76
oděvní	2893	1,2	55233	1,1	1,10
kožedělný	847	0,3	67439	1,3	0,26
polygrafický	1180	0,5	17077	0,3	1,45
potravinářský	4967	2,0	74223	1,4	1,40
ostatní průmyslová výroba	3457	1,4	58464	1,1	1,24
průmysl celkem	97420	39,1	2114882	40,4	0,97
zaměstnaní celkem	249453	100,0	5236908	100,0	

Pramen: Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru NH v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství v ČR za rok 1989, ČSÚ, 1990; výpočty VCRR MU Brno, 2002

Dominantní průmyslovou výrobou v Brně se během 20. století stala strojírenská výroba. V roce 1930 v brněnském strojírenství pracovalo již 22 tis. zaměstnanců (v textilním průmyslu 15,5 tis.). Počet pracovníků ve strojírenství významně rostl i po roce 1945, takže v období před rokem 1989 bylo ve strojírenství v Brně zaměstnáno více než 50 tis. pracovníků (ze všech průmyslových odvětví v Brně nejvyšší index specializace, a to 1,86). Oproti

celorepublikovému průměru se vyšší zaměstnaností v Brně vyznačovala především tato průmyslová odvětví: průmysl papírenský, elektrotechnický, polygrafický a potravinářský.

Index specializace pro celý brněnský průmysl na konci osmdesátých let však již klesl pod hodnotu jedna (0,97). Odvětvím s nejvyšším indexem specializace v Brně bylo odvětví „věda, výzkum, vývoj“. Index překročil dokonce hodnotu 2, což znamenalo, že Brno v této době patřilo mezi nejvýznamnější vědecko-výzkumná centra České republiky. Mezi další významná odvětví se řadilo odvětví „ostatní služby“ (index specializace 1,81) a také odvětví „kultura“ (1,63). Z výrobních odvětví byl zaznamenán nejvyšší index specializace u „stavebnictví“ (1,47).

V průmyslu řízeném jednotlivými ministerstvy pracovalo asi 86 tisíc osob. Kromě ústředně řízeného průmyslu brněnská průmyslová základna zahrnovala i průmyslové podniky výrobního družstevnictví. Ve 14 výrobních družstvech pracovalo asi 6,4 tis. osob, z toho 2 výrobní družstva překračovala hranici 1 tis. pracovníků (Brněnská drutěva a Drukov). Počet zaměstnanců družstva umělecké výroby Moravská ústředna byl těsně pod hranicí tisíc osob. V komunálním průmyslu města Brna pracovalo necelých 5 tis. osob, takže v brněnském průmyslu na konci roku 1989 bylo zaměstnáno více než 97 tis. pracovníků. Více než třetinou se na zaměstnanosti v průmyslu podílely 4 rozhodující strojírenské podniky, a to Zetor, Zbrojovka, Královopolská strojírna a První brněnská strojírna. Přehled největších průmyslových podniků v Brně je uveden v následující tabulce. Je z ní patrný pokles významu textilních firem (Vlněna, Mosilana), na druhé straně se v osmdesátých letech v Brně do popředí začaly dostávat podniky reprezentující elektrotechnický průmysl (především Elektrotechnické závody J. Fučíka, Elektromontážní závody, Tesla).

Tab.15. Průmyslové podniky s největším počtem pracovníků ve městě Brně k 31.12.1989

poř.	Název podniku	Počet pracovníků	poř.	Název podniku	Počet pracovníků
1.	Zetor	10261	11.	Šmeralovy závody	1828
2.	Zbrojovka	9415	12.	Mosilana	1825
3.	Královopolská strojírna	6557	13.	MEZ	1660
4.	První brněnská strojírna	6355	14.	Brněnské papírny	1236
5.	Chemont	2608	15.	Lachema	1222
6.	Elektrotechnické závody J. Fučíka	2593	16.	Kras	1215
7.	Elektromontážní závody	2436	17.	Jihomoravské energetické závody	1190
8.	Tesla Brno	2093	18.	Jihomoravské elektrárny	1153
9.	Sigma Slatina	1985	19.	Tisk	1119
10.	Vlněna	1868	20.	Jihomoravský průmysl masný	1082

Pramen: ČSÚ Praha, 1990; databáze VCRR MU Brno, 2002

Pro vývoj města v transformačním období devadesátých let je důležité, že Brno vzhledem ke své relativně diverzifikované výrobní základně nepatřilo k tzv. „single resource industrial cities“, byť čtyři největší průmyslové podniky vázaly více než třetinu zaměstnaných v průmyslu. Jeho vývojová trajektorie je proto odlišná například od vývoje populačně srovnatelné Ostravy. Přestože byla rozvojová politika města Brna významným způsobem spoluurčována požadavky průmyslu, nebyly dopady „průmyslového paternalismu“ dané propojováním decizní a výrobní sféry (Illner, M., 1992) tak viditelné jako v jiných českých průmyslových městech. Na průmysl byla navíc napojena poměrně kvalitní vědecko-výzkumná základna (jejíž výkon byl však v průběhu 90. let podstatně zredukován).

5.1.1. Změny ve struktuře zaměstnanosti po roce 1989

Na konci roku 1989 ve městě Brně vykazoval nejvíce pracovníků sekundární sektor národního hospodářství. Zaměstnával 124,1 tis. osob, tj. 49,8% všech pracovníků v Brně. V té době v terciárním sektoru bylo zaměstnáno 120 tis. osob (48,1%). Ale již data ze sčítání lidu k 3. 3. 1991 ukázala, že pro zaměstnanost v Brně se stal nejvýznamnějším terciární sektor. Z dat o struktuře ekonomicky aktivního obyvatelstva bydlícího v Brně, dále o struktuře vyjíždějících za prací z města a o struktuře dojíždějících za prací do města lze zjistit, že na počátku března 1991 terciární sektor v Brně již zaměstnával nejvíce osob, a to 130,4 tis. (51,7% ze všech obsazených pracovních míst). Na sekundární sektor připadalo pouze 115,8 tis. osob (46,0%), z toho na průmysl 85,7 tis. osob.

Průmysl se na ekonomicky aktivním obyvatelstvu bydlícím v Brně podílel pouze 31,8%, ale jeho podíl na pracovních místech byl vyšší, a to 34%. O tento vyšší podíl se zasloužilo dojíždějící obyvatelstvo za prací do Brna z jiných okresů. Z celkového počtu 85,7 tis. pracovních míst v průmyslu tvořili dojíždějící za prací z jiných okresů 28,4% (u ostatních odvětví byl tento podíl nižší, pouze 22%). Na počátku roku 1991 do brněnského průmyslu za prací dojíždělo 24,4 tis. osob. Nejvíce dojíždějících připadalo na okres Brno – venkov, a to 14,4 tis. osob, následovaly okresy Vyškov (3,1 tis. osob), Břeclav (téměř 2 tis.), Blansko (1,4 tis.) a Znojmo (0,7 tis.). Uvedená data jednoznačně potvrzují skutečnost, že průmysl města Brna významně ovlivňoval také strukturu ekonomicky aktivního obyvatelstva bydlícího i mimo území okresu Brno – venkov. Brněnský pracovní region je tedy prostorově rozsáhlejší a zasahuje významně také na území okresů Vyškov, Břeclav, Blansko a Znojmo.

Sčítání lidu 1991 také naznačilo, že brněnský průmysl uvolnil v období prosinec 1989 až březen 1991 téměř 10 tis. pracovníků, kteří přešli především do nevýrobních odvětví nebo evidence úřadů práce a často také do starobního důchodu. Ve skutečnosti však bylo toto číslo menší zhruba o 3 tis. osob (organizační meziodvětvové změny). V první fázi transformace šlo o uvolňování přebytečných pracovníků z řady v Brně lokalizovaných podnikových ředitelství. První fáze „zeštíhlování“ průmyslových podniků o výrobní dělníky nastalo až v druhé polovině roku 1991, což se promítlo ve zvýšené míře nezaměstnanosti.

Podle ČSÚ na konci roku 1996 (kdy zhruba končila etapa hospodářského oživení) brněnský průmysl zaměstnával již jenom o něco více než 60 tis. osob a celý sekundární sektor 86,4 tis. osob. Na druhé straně počet zaměstnaných v terciéru se blížil hranici 170 tis. osob. Nejvyšší dynamikou se vyznačovalo odvětví peněžnictví a pojišťovnictví, ale v absolutním vyjádření největší přírůstek osob zaznamenal obchod. Podle ČSÚ na konci roku 1996 v obchodě pracovalo více než 50 tis. osob, což bylo asi dvakrát více než na konci 80. let. Pozdější průzkumy Výzkumného centra regionálního rozvoje MU však naznačily, že odhad počtu pracovníků v agregovaném odvětví „obchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží“ byl ze strany ČSÚ pro město Brno nadhodnocený. I když výstavba hypermarketů na území města Brna potencionálně vedla ve druhé polovině 90. let k mírnému snížení zaměstnanosti v tomto odvětví (zánik řady malých obchodních firem), nemohla být zdaleka tak velická, jak naznačují data v následující tabulce. Po roce 1996 byl pokles počtu pracujících v průmyslu (i když ne tak intenzivní jako v předchozím období) provázen také poklesem počtu pracujících ve stavebnictví, takže na konci roku 2000 bylo v sekundárním sektoru města Brna zaměstnáno již jenom necelých 68 tis. osob (28,9% všech zaměstnaných v Brně). Komparace dat o zaměstnanosti v terciéru na konci roku 1996 a 2000 vypovídá o mírném poklesu počtu zaměstnaných v tomto sektoru NH, což je nutno brát s rezervou (viz. výše). Je

zřejmé, že terciér vázal na konci roku 2000 ve městě Brně již 70% pracovní síly (potvrdily to i výsledky sčítání lidu v roce 2001).

Tab.16. Změny v sektorové a odvětvové struktuře zaměstnanosti ve městě Brně v letech 1989 až 2000

Sektor	Odvětví	Počet zaměstnaných (k 31. 12.)					
		1989		1996		2000	
		celkem	%	celkem	%	celkem	%
primární		5339	2,1	4258	1,6	1447	0,6
v tom:	zemědělství	4309	1,7	3574	1,4	1237	0,5
sekundární		124111	49,8	86404	33,2	67731	28,9
v tom:	průmysl	97420	39,1	60234	23,1	47853	20,4
	stavebnictví	25445	10,2	26170	10,1	19878	8,5
terciární		120003	48,1	169541	65,2	164974	70,5
v tom:	obchod	24911	10,0	51567	19,8	41443	17,7
	doprava a spoje	18456	7,4	16344	6,3	16474	7,0
	peněžnictví a pojišťovnictví	1361	0,5	4858	1,9	5276	2,3
	veřejná správa	2952	1,2	7804	3,0	8370	3,6
	školství	18610	7,3	21499	8,3	20325	8,7
	zdravotnictví a soc. péče	15523	6,1	16343	6,3	16251	6,9
celkem		249453	100,0	260203	100,0	234 151	100,0

Pramen: Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru NH v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství v ČR za rok 1989, KS ČSÚ Brno, 1990; Zaměstnanost v civilním sektoru NH podle krajů a okresů za rok 1996, ČSÚ Praha, 1997; Výpočty VCRR MU Brno, 2002

V následující tabulce je porovnána odvětvová struktura zaměstnanosti průmyslu ve městě Brně a celé České republice na konci roku 2000 a pro město Brno byl pro všechna odvětví vypočítán index specializace. Právě tento index nejlépe vystihuje propad role města Brna v českém průmyslu. Jediným průmyslovým odvětvím, které mělo index specializace vyšší než jedna (tzn. že odvětví má pro zaměstnanost relativně větší význam ve městě Brně než pro zaměstnanost v celé ČR) zůstala elektrotechnika.

Tab.17. Odvětvová struktura zaměstnanosti v průmyslu v Brně a ČR (k 31. 12. 2000)

Odvětví průmyslu	Počet pracovníků				Index specializace
	Brno		ČR		
	absolutně	%	absolutně	%	
potravinařský	3475	1,5	143057	3,1	0,48
textilní, oděvní a kožedělný	4019	1,7	155158	3,3	0,52
dřevozpracující	1111	0,5	69599	1,5	0,32
papírenský a polygrafický	2370	1,0	60761	1,3	0,78
chemický	2187	0,9	108885	2,3	0,40
skla a stavebních hmot	540	0,2	86940	1,9	0,12
hutnický a kovodělný	9316	4,0	246341	5,3	0,75
strojírenský	8754	3,7	248011	5,3	0,70
elektrotechnický	10117	4,3	169278	3,6	1,19
ostatní zpracovatelský	2219	0,9	74022	1,6	0,60
výroba a rozvod energií a vody	3596	1,5	72463	1,6	0,99
průmysl celkem	47853	20,4	1493120	32,0	0,64
zaměstnaní celkem	234151	100,0	4663885	100,0	

Pramen: Časové řady základních ukazatelů statistiky práce (1948 – 2000), ČSÚ Praha, 2001; databáze VCRR MU Brno, 2002

Na druhé straně takovýto index specializace (tj. vyšší než 1) mělo šest odvětví terciéru. Z tohoto pohledu se jako nejvýznamnější jeví agregované odvětví „činnosti v oblasti

nemovitostí, pronajímání nemovitostí, služby pro podniky, výzkum a vývoj“ (index specializace 1,88). Dalšími v pořadí byla odvětví „ostatní veřejné, sociální a osobní služby“ a „školství“. V obchodě, peněžnictví a zdravotnictví bylo zaměstnáno o 20% více pracovníků, než je celorepublikový průměr. Vzhledem k postavení Brna v sídelním systému ČR se jeví index specializace pro peněžnictví (včetně pojišťovnictví) ve výši 1,22 jako velmi nízký. Toto číslo však odpovídá realitě.

V období 31.12.2000 až 31.12.2002 se struktura zaměstnanosti ve městě Brně významně nezměnila. V průmyslu na konci roku 2002 pracovalo 44,4 tis. osob, tedy méně než pětina ze zaměstnaných v Brně (viz. tab. č. 18).

Tab.18. Struktura zaměstnanosti ve městě Brně podle odvětví NH v letech 2000 – 2002 (k 31.12.)

Sektory a odvětví NH	2000		2001		2002	
	absolutně	%	absolutně	%	absolutně	%
I. sektor	1447	0,6	1411	0,6	1375	0,6
II. sektor	67730	28,9	65759	28,2	64073	27,8
průmysl	47852	20,4	45865	19,7	44434	19,3
těžební	148	0,1	151	0,1	149	0,1
zpracovatelský	44108	18,8	42372	18,2	40995	17,8
energie a vody	3596	1,5	3342	1,4	3290	1,4
stavebnictví	19878	8,5	19894	8,5	19639	8,5
III. sektor	164974	70,5	166158	71,2	165165	71,6
obchod	41443	17,7	42346	18,1	40464	17,5
pohostinství a ubytování	7718	3,3	7916	3,4	8352	3,6
doprava a spoje	16474	7,0	15648	6,7	15420	6,7
peněžnictví	5276	2,3	5242	2,2	5116	2,2
služby pro podniky	38803	16,6	38731	16,6	36950	16,1
veřejná správa*	8370	3,6	8946	3,8	11772	5,1
školství	20324	8,7	20160	8,6	19940	8,6
zdravotnictví	16251	6,9	16271	7,0	16301	7,1
ostatní služby	10315	4,4	10898	4,7	10850	4,7
celkem	234151	100,0	233328	100,0	230613	100,0

Pramen: VCRR MU Brno, 2003

* odvětví veřejná správa, obrana, sociální zabezpečení v letech 2000 a 2001 bez pracovníků Armády ČR a Policie ČR, v roce 2002 pouze bez pracovníků Armády ČR

Přemístění výroby firmy Flextronics International do zahraničí (na konci roku 2000 zaměstnávala v Brně 2,5 tis. osob) znamenalo, že v současnosti největší brněnskou průmyslovou firmou je společnost Alstom Power, která se zabývá výrobou zařízení pro výrobu energie (průmyslové kotle, turbíny, teplárny a elektrárny na klíč). Jde o podnik, který Alstom odkoupil od švýcarsko-švédského koncernu ABB, který zprivatizoval část První brněnské strojírny. Kromě této firmy existovaly na konci roku 2002 již jenom dva průmyslové subjekty s více než 1000 zaměstnanci. Z porovnání počtu pracovníků v největších brněnských průmyslových podnicích na konci roku 2002 se stavem před dvěma lety vyplývá, že ve všech podnicích došlo k poklesu počtu pracovníků (k největšímu v akciové společnosti Zetor z 2069 na 1317 pracovníků). Průmyslové podniky postupně opouštějí žebříček největších brněnských zaměstnavatelů. Na konci roku 2002 do žebříčku TOP 10 největších brněnských zaměstnavatelů patřily pouze Alstom Power a Zetor.

Tab.19. Průmyslové podniky s největším počtem pracovníků ve městě Brně k 31.12.2002

poř.	Název podniku	Počet pracovníků	poř.	Název podniku	Počet pracovníků
1.	Alstom Power, s.r.o.	1522	6.	Královopolská strojírna, a.s.	718
2.	Zetor, a.s.	1317	7.	Šmeral Brno, a.s.	645
3.	ABB, s.r.o.	1165	8.	Jihomoravská plynárenská, a.s.	620
4.	Nová Mosilana, a.s.	973	9.	Pliva – Lachema, a.s.	589
5.	Jihomoravská energetika, a.s.	873	10.	Slévárna Zetor, a.s.	488

Pramen: Databáze VCRR MU Brno, 2003

Největším zaměstnavatelem ve městě Brně je nyní Fakultní nemocnice Brno, ve které pracuje 4,5 tis. osob. Mezi velké zaměstnavatele se řadí především dopravní firmy (České dráhy a Dopravní podnik města Brna) a vysoké školy (Masarykova univerzita a Vysoké učení technické). Druhým největším zaměstnavatelem je však nyní již Statutární město Brno.

Tab.20. Subjekty s největším počtem pracovníků ve městě Brně k 31.12.2002

poř.	Název podniku	Počet pracovníků	poř.	Název podniku	Počet pracovníků
1.	Fakultní nemocnice	4565	6.	Fakultní nemocnice u Sv. Anny	2549
2.	Statutární město Brno	3081	7.	Vysoké učení technické	2464
3.	Dopravní podnik města Brna	3037	8.	Česká pošta	2122
4.	Masarykova univerzita	3026	9.	Alstom Power	1522
5.	České dráhy	3014	10.	Zetor	1317

Pramen: Databáze VCRR MU Brno, 2003

5.1.2. Vývoj nezaměstnanosti a volných pracovních míst

Zaměstnanost ve městě Brně je podstatně ovlivňována i celkovou situací na trhu práce. Na konci roku 1990 Úřad práce Brno – město (ÚPBM) registroval pouze 1529 uchazečů o zaměstnání a míra nezaměstnanosti v té době dosahovala 0,8%. Vývoj počtu uchazečů o zaměstnání a počtu volných pracovních míst v období 31. 12. 1991 – 31. 12. 2001 je znázorněn v tab. č. . Nepříznivý vývoj na brněnském trhu práce, podobně jako v celé ČR, se začal projevovat až ve druhé polovině roku 1997 (v potaz není brán vývoj situace na trhu práce v roce 1991, kdy počet nezaměstnaných vzrostl o více než 4,5 tis.). Hranice 10 tis. registrovaných nezaměstnaných byla překročena v září 1998. Strmý růst počtu nezaměstnaných pokračoval i v roce 1999. Po zhruba dvouletém období relativní stagnace počtu registrovaných nezaměstnaných došlo ke zhoršení situace na trhu práce.

Ve městě Brně bylo k 31. 12. 2002 evidováno již bezmála 20 tis. uchazečů o zaměstnání. Ještě v 1. polovině roku 2002 se přitom počet uchazečů pohyboval mezi 17,5 – 18 tis. K největšímu meziměsíčnímu nárůstu došlo v červenci, kdy do evidence přibylo téměř tisíc osob. Právě na počátku léta oznámili hromadné propouštění dva nejvýznamnější průmysloví zaměstnavatelé v Brně – společnost Flextronics International s.r.o. a Zetor a.s. Na konci roku 2002 míra nezaměstnanosti v Brně dosáhla 10%.

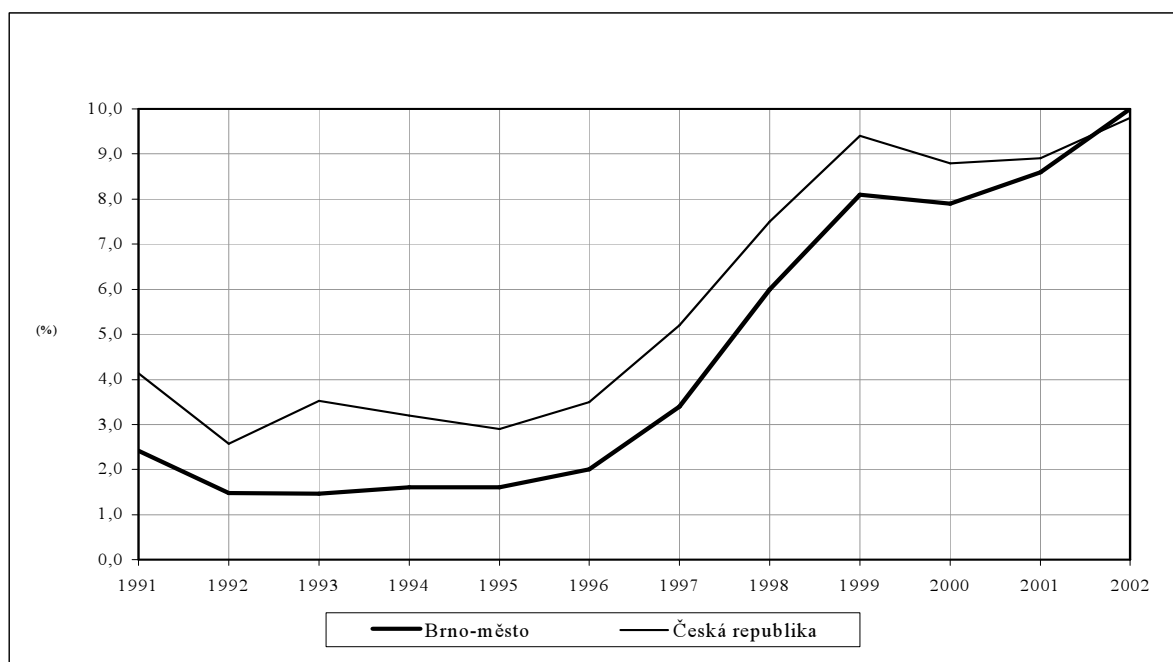
Tab.21. Uchazeči o práci a volná pracovní místa ve městě Brně v letech 1991 – 2002 (k 31. 12.)

Rok	Uchazeči o zaměstnání	Míra nezaměstnanosti	Volná pracovní místa	Počet uchazečů na 1 VPM*
1991	6141	2,4	2822	2,2
1992	3610	1,5	1991	1,8
1993	3584	1,5	1529	2,3
1994	3358	1,6	2674	1,3
1995	3217	1,6	2369	1,4
1996	3947	2,0	2290	1,7
1997	6835	3,4	1560	4,4
1998	11996	6,0	475	25,3
1999	16403	8,1	559	29,3
2000	16141	7,9	1278	12,6
2001	16934	8,6	1421	11,9
2002	19892	10,0	782	25,4

Pramen: Správa služeb zaměstnanosti MPSV ČR, Praha 1992 - 2003

* VPM – volné pracovní místo

Obr.9. Vývoj míry nezaměstnanosti v okrese Brno – město a v České republice v letech 1991 - 2002

Pramen: Správa služeb zaměstnanosti MPSV ČR, Praha 1992 - 2003

Jedním z nejvýraznějších projevů zhoršující se situace na trhu práce je růst dlouhodobé nezaměstnanosti. Průměrná délka evidence vzrostla meziročně ze 448 dnů na 481. V posledních letech se rovněž výrazně zvýšil podíl uchazečů evidovaných na ÚPBM déle než jeden rok: tito uchazeči tvořili v prosinci 1998 pětinu nezaměstnaných, o rok později téměř 30% a od konce roku 2000 dosahoval jejich podíl trvale téměř 40%. Míra dlouhodobé nezaměstnanosti (podíl evidovaných déle než 1 rok z celkové pracovní síly okresu) činila na konci roku 2002 4,0% a poprvé tak byla vyšší než republikový průměr (3,6%).

V roce 2002 se rovněž výrazně snížil počet hlášených volných pracovních míst, meziročně klesl téměř na polovinu (1421 na konci roku 2001, 782 na konci roku 2002). Výrazný nepoměr mezi počtem uchazečů a hlášenými volnými místy vedl k nárůstu hodnoty ukazatele „počet uchazečů připadajících na jedno volné pracovní místo“ na 25,4 (na konci roku 2001 to

bylo 11,9), čímž se okres Brno-město dostal na úroveň některých okresů ze severní Moravy či severních Čech. Na jedno volné pracovní místo určené pro osoby se základním vzděláním připadalo na konci roku 2002 dokonce 137,1 uchazečů (v celé ČR je to 13,1), u osob se středním vzděláním bez maturity 17,3 uchazečů a se středním vzděláním s maturitou 25,7 uchazečů (adekvátní hodnoty pro ČR jsou 11,8 a 17,8). Také pro vysokoškoláky situace není nejpříznivější; v ČR na jedno volné místo připadalo 5,7 vysokoškoláků, v Brně však až 12,4. Na konci roku 2002 byla tedy v Brně horší situace než v ČR ve všech uvedených vzdělanostních kategoriích.

5.1.3. Průzkum zaměstnanosti

Zhoršující se situace na trhu práce ve městě Brně a nedostatek informací o podnikatelském prostředí ve městě byl impulsem „brněnské radnice“ pro realizaci řady průzkumů, jejichž výsledky by měly pozitivně ovlivnit konkrétní hospodářskou politiku města.

V průběhu prvního čtvrtletí letošního roku (2003) realizoval Úřad práce Brno - město ve spolupráci s odborem hospodářského rozvoje Statutárního města Brna dotazníkové šetření týkající se průzkumu zaměstnanosti ve městě Brně k 31.12.2002. Odborným gestorem šetření bylo Výzkumné centrum regionálního rozvoje Masarykovy univerzity v Brně (VCRR). Dotazníkové šetření navazovalo na obdobný průzkum ve městě konaném na počátku roku 2002 pod pracovním názvem „Průzkum kvalifikační skladby pracovní síly v Brně (31. 12. 2001)“, který realizoval autor habilitace.

Cíle dotazníkového šetření v letošním roce byly stanoveny následovně:

- vytvořit realitě odpovídající databázi ekonomických subjektů zaměstnávajících ve městě Brně 20 a více pracovníků ke konci roku 2002,
- detailně charakterizovat strukturu pracovní síly a její poslední změny pomocí těch statistických kvalifikací, které jsou nyní běžně používány nejen v zemích Evropské unie, ale také v zemích k ní přidružených,
- zjistit zájem ekonomických subjektů o zaměstnávání čerstvých absolventů škol včetně požadovaných oborů a v případě jejich nezájmu zjistit důvody,
- zjistit očekávaný pohyb na trhu práce ve městě Brně v roce 2003 včetně záměru zaměstnavatelů v přijímání a uvolňování zaměstnanců v jednotlivých profesích.

Situace na trhu práce ve městě Brně se během roku 2002 výrazně zhoršila. V řadě případů hospodářské výsledky ekonomických subjektů nebyly nejlepší, což se projevilo i ve větším rozsahu uvolňování pracovníků. Průzkum zaměstnanosti měl napomoci institucím odpovědným za rozvoj města Brna k přijímání účinných opatření ke zlepšení situace na trhu práce. Je zřejmé, že k tomu je potřebná znalost současných a budoucích požadavků podnikatelských subjektů na pracovní sílu a její kvalifikaci.

Pozitivně lze ocenit aktivní přístup zaměstnavatelů k provedení průzkumu. V roce 2002 se ho zúčastnilo 1306 ekonomických subjektů, které zaměstnávaly 121,3 tis. pracovníků, tj. 52% všech zaměstnaných v Brně, a v roce 2003 to bylo 1393 subjektů, ve kterých na konci roku 2002 pracovalo 125,6 tis. pracovníků. Průzkum zahrnoval pouze subjekty v civilním sektoru hospodářství.

V rámci dotazníkového šetření bylo osloveno celkem 1724 organizací. Pouze v 17 případech byl dotazník vrácen poštou s tím, že jej nebylo možno doručit. Ze zbývajících 1707 doručených dotazníků respondenti vyplnili a vrátili zpět 1457 dotazníků; návratnost tedy

přesáhla 85%, což je při tomto typu průzkumu hodnota velmi vysoká. Na konci roku 2002 vykázalo zaměstnance 1393 subjektů a 64 subjektů uvedlo, že k 31.12.2002 již nemělo žádné zaměstnance. Zbylých 250 oslovených organizací dotazník na úřad práce nevrátilo.

Tab.22. Reprezentativnost průzkumu z hlediska sektorové a odvětvové struktury zaměstnanosti ve městě Brně

Sektory a odvětví NH	Počet pracovníků		Dotazníkové šetření / celkem %
	celkem	dotazníkové šetření	
I. sektor	1375	625	45,5
II. sektor	64073	36806	57,4
průmysl	44434	28037	63,1
těžební	149	125	83,9
zpracovatelský	40995	24636	60,1
energie a vody	3290	3276	99,6
stavebnictví	19639	8769	44,7
III. sektor	165165	88191	53,4
obchod	40464	11691	28,9
pohostinství a ubytování	8352	1793	21,5
doprava a spoje	15420	11892	77,1
peněžnictví a pojišťovnictví	5116	2712	53,0
služby pro podniky	36950	13835	37,4
veřejná správa	11772	9371	79,6
školství	19940	17300	86,8
zdravotnictví a sociální péče	16301	13914	85,4
ostatní služby	10850	5683	52,4
celkem	230613	125622	54,5

Pramen: Dotazníkové šetření ÚPBM, Databáze VCRR MU Brno, 2003

Z výsledků dotazníkového šetření vyplynulo, že 1393 respondentů zaměstnávalo k 31.12.2002 celkem 125622 pracovníků, tj. 54,5% všech zaměstnaných ve městě Brně k tomuto datu. Z hlediska základních sektorů ekonomiky šetření zahrnovalo 57,4% zaměstnaných ve druhém sektoru, 53,4% zaměstnaných ve třetím sektoru a 45,5% zaměstnaných v prvním sektoru. Respondenti se zaměstnanci k 31.12.2002 zaměstnávali 63637 mužů (50,7%) a 61985 žen (49,3%). Dotazníkové šetření potvrdilo očekávání, že k největší disproporcii v zastoupení mužské a ženské pracovní síly dochází v sekundárním sektoru NH. Podíl mužů na pracujících v průmyslu a stavebnictví byl téměř 70%. Z jednotlivých odvětví průmyslu byla mužská pracovní síla nejvíce zastoupena v hutnickém a kovozpracujícím průmyslu (84,6%) a ve strojírenství (76,9%). Na druhé straně v textilním, oděvním a kožedělném průmyslu ženy tvoří téměř čtyři pětiny všech zaměstnaných. V primárním sektoru převažují mírně muži nad ženami. Úplně jiná situace je v sektoru služeb, ve kterém na konci roku 2002 pracovalo více žen, a to 57,3%. Převahou žen se vyznačuje většina odvětví terciárního sektoru. Výjimkou jsou odvětví doprava a spoje (zde mají muži více než dvoutřetinové zastoupení), odvětví služeb pro podniky včetně výzkumu a vývoje a činnosti v oblasti nemovitostí a odvětví tzv. ostatních služeb (veřejné a osobní služby).

Šetření prokázalo vysokou kvalifikovanost pracovní síly ve městě Brně; na konci roku 2002 podíl osob se středoškolským vzděláním s maturitou či vzděláním vysokoškolským dosáhl 61,9%. Vzdělanostní struktura pracujících v Brně je v souboru největších měst v ČR srovnatelná pouze s Prahou. Mezisektorové srovnání ukazatele podíl pracujících nejméně s maturitou (SŠ s maturitou a VŠ) vyznívá jednoznačně příznivě pro terciární sektor (terciér –

69,7%, primér – 52,3% a sekundér – 43,4%). Z jednotlivých odvětví největší podíl výše kvalifikovaných osob měly peněžnictví a pojišťovnictví (96,7%), veřejná správa (88,4%) a školství (82,9%). Naopak nejvyšším podílem pracujících s pouze základním vzděláním se vyznačovalo pohostinství a ubytování (21,5% - pro srovnání v peněžnictví a pojišťovnictví podíl osob se základním vzděláním činil pouhých 0,7%).

Tab.23. Struktura zaměstnanosti v průmyslových odvětvích podle nejvyššího dosaženého stupně vzdělání pracovníků a podle odvětví NH

Odvětví průmyslu	Pracovníci s nejvyšším dosaženým stupněm vzdělání								
	celkem	základním		SŠ bez maturity		SŠ s maturitou		vysokoškolským	
		absolutně	%	absolutně	%	absolutně	%	absolutně	%
těžební	125	3	2,4	21	16,8	48	38,4	53	42,4
potravinářský	2162	315	14,6	1061	49,1	604	27,9	182	8,4
textilní, oděvní a kožedělný	2026	389	19,2	1150	56,8	422	20,8	65	3,2
dřevozpracující	196	8	4,1	84	42,9	70	35,7	34	17,3
papírenský a polygrafický	1119	101	9,1	429	38,3	432	38,6	157	14,0
chemický	1252	123	9,8	417	33,3	465	37,1	247	19,8
sklářský a stavebních hmot	391	30	7,7	151	38,6	144	36,8	66	16,9
hutnický a kovozpracující	5216	417	8,0	2670	51,2	1450	27,8	679	13,0
strojírenský	5866	528	9,0	2920	49,8	1876	32,0	542	9,2
elektrotechnický	5260	331	6,3	2210	42,0	1807	34,4	912	17,3
ostatní zpracovatelský	1148	193	16,9	565	49,2	323	28,1	67	5,8
výroba energie a vody	3276	142	4,3	1227	37,5	1361	41,5	546	16,7
průmysl	28037	2580	9,2	12905	46,0	9002	32,1	3550	12,7
celkem	125622	10514	8,4	37320	29,7	47971	38,2	29817	23,7

Pramen: Dotazníkové šetření ÚPBM, 2003

Při průzkumu nejlepší vzdělanostní strukturou zaměstnanců se prezentoval těžební průmysl. Toto je ovlivněno rozhodující měrou skutečností, že ve městě Brně se nachází vedení těžebních společností, ale vlastní těžba zajišťovaná méně vzdělanými pracovníky je realizována mimo město. Stejná situace, ač ne v takové míře, byla zjištěna v odvětví výroby a rozvodu energií a vody. Nejmenším podílem absolventů vysokých škol a středoškoláků s maturitou se vyznačoval textilní, oděvní a kožedělný průmysl.

Z hlediska velikostních kategorií zaměstnavatelských subjektů spadalo nejvíce firem do skupiny s 20 – 49 zaměstnanci (502), v nichž pracovalo více než 15,5 tis. osob, naopak pouze 14 subjektů mělo více než 1000 pracovníků; tyto firmy však zaměstnávaly téměř 30 tis. osob. I když soubor šetřených firem s méně než 20 pracovníky byl vzhledem k jejich skutečnému počtu relativně malý, dotazníkové šetření naznačilo, že malé firmy mají poměrně vysokou vzdělanostní strukturu svých zaměstnanců. Ve městě Brně se však vysokým podílem osob alespoň s maturitou vyznačovaly i organizace s více než 1000 pracovníků (67,4%), což je dáno charakterem těchto subjektů (vysoké školy, nemocnice atd.).

Získaná data za analyzovaný soubor 1393 zaměstnavatelů umožnily také posoudit změny v počtu i struktuře zaměstnanců, které během roku 2002 nastaly. Především se snížila zaměstnanost v ekonomických subjektech podnikajících v průmyslu, a to o 9,5%. Z analýzy vývoje zaměstnanosti podle jednotlivých odvětví průmyslu plyne, že největším poklesem se vyznačoval elektrotechnický průmysl, ve kterém ubylo více než 2 tis. pracovníků. Na tomto poklesu se rozhodující měrou podílela společnost Flextronics International. V roce 2002 pokračoval úbytek pracovníků také ve strojírenství. Oproti předchozímu roku se počet pracovníků v tomto odvětví snížil o více než 600. Strojírenskou firmou s největším úbytkem

pracovníků byla akciová společnost Zetor, naopak největší přírůstek pracovníků ve strojírenství byl zaznamenán ve firmách v zahraničním vlastnictví - BMT ČR a Poclain Hydraulic. Mezi průmyslová odvětví procházející útlumem (alespoň co se týče poklesu počtu pracovníků) patří také dvě agregovaná odvětví, a to textilní, oděvní a kožedělný průmysl a hutnický a kovozpracující průmysl.

Během roku 2002 pokračoval ve vývoji firem podle velikosti stejný trend jako v letech předchozích, tj. klesal počet pracovníků ve firmách velkých a rostl ve firmách malých. Úbytek pracovníků byl zaznamenán ve všech velikostních kategoriích firem se 100 a více pracovníky. Největším absolutním i relativním úbytkem se vyznačovala kategorie podniků s více než 1000 pracovníků (úbytek 2804 osob, tj. 8,4%).

Zaměstnavatelé se v rámci šetření rovněž vyjadřovali k tomu, zda hodlají během roku 2002 stavy pracovníků zvyšovat či snižovat. Ze souboru 1393 dotazovaných organizací nárůst počtu pracovníků signalizovalo 455 a pokles 280 subjektů. Zbylých 658 organizací předpokládalo, že na konci roku 2003 bude mít asi stejný počet pracovníků jako na konci roku předchozího. Většina z těchto podniků uvedla stejný počet z toho důvodu, že si netroufla odhadnout vývoj počtu pracovníků na období jednoho roku. Z analýzy stavu pracovníků na konci roku 2002 a předpokládaného stavu na konci roku 2003 vyplynulo, že 312 firem počítalo pouze s minimálním nárůstem 1 – 5 pracovníků, 70 firem s nárůstem 6 – 10 pracovníků, 41 firem s nárůstem 11 – 20 pracovníků, 22 firem s nárůstem 21 – 50 pracovníků a pouze 10 firem s nárůstem větším než 50 pracovníků (z toho 5 firem nad 100 pracovníků). Na druhé straně 192 firem uvedlo, že počet pracovníků během roku 2003 klesne minimálně (1 - 5 pracovníků), ve 36 firmách se předpokládal pokles o 6 – 10 pracovníků, v 19 firmách o 11 – 20 pracovníků, v 18 firmách o 21 – 50 pracovníků a v 15 firmách o více než 50 pracovníků (z toho v devíti firmách o 100 a více pracovníků).

Tab. 24. Očekávaný pohyb pracovníků ve městě Brně v roce 2003 podle odvětví

Odvětví NH	Počet firem	Počet pracovníků k 31.12		Rozdíl 2003 - 2002
		2002	2003	
zemědělství, lesnictví a rybolov	9	625	627	2
průmysl	307	28037	27930	-107
stavebnictví	154	8769	9157	388
obchod	235	11691	11988	297
pohostinství	29	1793	1721	-72
doprava a spoje	63	11892	11876	-16
peněžnictví a pojišťovnictví	34	2712	2719	7
služby pro podniky	248	13835	14636	801
veřejná správa	39	9371	9356	-15
školství	165	17300	17033	-267
zdravotnictví a sociální péče	51	13914	13737	-177
ostatní služby	59	5683	5689	6
celkem	1393	125622	126469	847

Pramen: Dotazníkové šetření ÚPBM, 2003

Největší pokles počtu pracovníků v roce 2003 byl očekáván ve školství. Na redukci pracovníků se největší měrou mělo podílet uvolňování civilních zaměstnanců na Vojenské akademii. S dalším snižováním počtu pracovníků se v roce 2003 počítalo také v průmyslu, avšak velmi mírným. Největší úbytek (100 a více pracovníků) se očekával u 6 průmyslových firem. Naopak větší nárůst (okolo 50 pracovníků) signalizovaly v Brně pouze 3 průmyslové firmy. Samozřejmě lze s větším nárůstem počítat u nově vznikajících průmyslových firem.

V rámci dotazníkového šetření byli zaměstnavatelé tázáni, zda, pokud hodlají zvyšovat nebo obměňovat stavy pracovníků, přijmou i absolventy, tedy osoby, které v nedávné minulosti ukončily docházku do škol všech stupňů. Z celkového počtu 728 získaných stanovisek jich kladně odpovědělo 225, negativně 113 a 390 si není se svým přístupem k absolventů zcela jisto. Ostatní zaměstnavatelé zvyšovat počty pracovníků buď nehodlají a nebo se k této otázce nevyjádřili. Kladné či neutrální odpovědi byly mnohdy doplněny o požadavky zaměstnavatelů na konkrétní profese a vzdělání absolventů.

Nežádanější ze tří nabízených vzdělanostních kategorií (vyučení, osoby s maturitou a vysokoškoláci) byli absolventi středních škol s maturitou (467 osob); z hlediska profese byla největší poptávka po absolventech zdravotních škol (všeobecné zdravotní sestry – 187) a s velkým odstupem také po absolventech ekonomicky zaměřených středních škol a obchodních akademií (31). Z dalších je možné uvést absolventy střední průmyslové školy strojní (28) a absolventy oborů týkajících se výpočetní techniky (23). Bezvýznamné nebyly ani požadavky bezpečnostních agentur na absolventy s maturitou (26), ale mnohem výrazněji se projevil zájem o pracovníky ochrany a ostrahy z řad osob vyučených; v rámci daného průzkumu tato profese mezi poptávkou po absolventech s výučním listem byla dokonce na druhém místě (celkem 65 absolventů).

Zájem o vyučené absolventy byl o něco nižší než v případě středoškoláků s maturitou, zaměstnavatelé předpokládali, že v roce 2003 přijmou 365 takto vzdělaných absolventů. Největší zájem o absolventy projevily stavební firmy. Jednalo se o 76 absolventů, které lze zařadit do skupiny stavební dělníci hlavní stavební výroby a pracovníci v příbuzných oborech a dále o 32 absolventů, kteří by měli zajišťovat především dokončovací stavební práce (největší zájem o profesi instalatérů a klempířů). Přetrvával zájem kovozpracujících a strojírenských firem o absolventy v různých kovoprofesích (35 osob) a opraváře strojů a zařízení (46 osob).

Oproti jiným městům Jihomoravského kraje existuje v Brně zájem o absolventy-vysokoškoláky. Jak vyplynulo z dotazníkového šetření, z celkového předpokládaného počtu přijatých absolventů (1157) připadá na vysokoškoláky 325, tj. 28,0%. Ve skupině absolventů-vysokoškoláků byla poptávka především po strojních (42 absolventů) a stavebních (38) inženýrech, právnících (36), lékařích (30), programátorech (21) a elektrotechnicích (20).

Zaměstnavatelé, kteří budou pracovníky přijímat, ale nemají zájem o absolventy, měli možnost uvést důvody, které k jejich rozhodnutí vedly. Minimálně jeden důvod uvedlo 365 respondentů. Jako nejzávažnější se jevíly nedostatečné praktické zkušenosti v oboru (138 respondentů); zaměstnavatelé rovněž nemají důvěru v adaptabilitu absolventů, kteří podle jejich názoru potřebují dlouhou dobu na zapracování (61 respondentů). Podle názoru 55 zaměstnavatelů nejsou absolventi samostatní při plnění úkolů a přibližně stejný počet respondentů (53) považuje za přehnané jejich mzdové nároky. Pouze 18 dotazovaných si myslí, že nejsou absolventi dobře teoreticky vybaveni ze školy.

Zajímavým poznatkem analýzy dotazníkového šetření je skutečnost, že s klesajícím počtem zaměstnanců ve firmách klesá i zájem o absolventy. Zatímco podíl organizací s 1000 a více pracovníky ochotných v roce 2003 přijímat čerstvé absolventy činil 50,0%, u organizací s méně než 20 pracovníky dosáhl podíl hodnoty pouze 8,7%.

5.1.4. Změny v průmyslu a hospodářská politika města

Restrukturalizace hospodářství města byla dosud logicky nejsilněji nahlížena prizmatem pohybů na trhu práce. Odděleně a zdaleka ne s takovým důrazem pak byly vnímány další procesy vyvolané změnami v průmyslové výrobě. Jak uvádí J. Musil (1992), postkomunistické společnosti procházejí dvojí transformací – politickou a technologickou. Nejen v případě města Brna je restrukturalizace průmyslu poměrně dobrou ilustrací tohoto dvojího charakteru společenské transformace. Pokles významu průmyslu coby městotvorného prvku, tj. proces, který se ve většině západoevropských města odehrával postupně na pozadí několika desetiletí (Le Gales, P., 2002, Pacione, M., 2001), je navíc v prostředí bývalých socialistických měst velice rychlý.

Chápeme-li město jako celek s určitou historií a kolektivně vytvářeným povědomím, lze jako jeden z širších dopadů restrukturalizace průmyslu uvést krizi identity města. Tato těsně souvisí s odklonem od konceptu kolektivního města (Short, J.R., 2000), tj. města s jasně stanovenou rolí v centrálně řízené ekonomice státu, s relativně málo nástroji autonomního rozvoje, s významným podílem veřejných investic a služeb, rozsáhlým sdílením veřejných statků a kolektivní spotřebou prostoru. Jak přitom poznamenává L. Sýkora (2001), zatímco deindustrializace postihuje většinu velkých měst vyspělých zemí, pouze některá získávají nové funkce v prostředí globální ekonomiky. Pojetí průmyslové výroby jako hnacího motoru městské ekonomiky se ukázalo být v průběhu transformačního období tezí s velkou setrvačností, ovlivňující jak postoje veřejnosti, tak následně i počínání politické reprezentace města Brna.

Paralelně s poklesem výkonnosti tradičních průmyslových odvětví, s rozpadem systému ústředně řízeného průmyslu a s kolapsem největších brněnských průmyslových podniků se profiluje nová role města (radnice) jako aktivního činitele hospodářského rozvoje. Město je od devadesátých let konceptualizováno jako určitá forma podniku, který je úspěšným, pokud jsou mobilizovány jeho komparativní výhody (Amin, A., 2000). Vnímání „města jako podniku“ se konkrétně projevilo zejména v pokusech definovat jeho novou roli v měnícím se ekonomickém prostředí a stanovit priority jeho hospodářské politiky.

Stejně jako v ostatních městech České republiky, byla i v Brně věnována velká pozornost přilákání zahraničních investorů. Na svou dobu poměrně odvážný projekt Technologického Parku Brno koncipovaný jako projekt veřejně-soukromé spolupráce mezi městem, technickou univerzitou a komerční developerskou firmou se reálně rozběhl v první polovině devadesátých let, tedy ještě před ustanovením systému investičních pobídek v ČR. Zaměřený byl na přilákání technologických společností a strategických služeb, ale právě malá možnost stimulovat investory pobídkami znamenala znevýhodnění projektu, oproti podobným aktivitám v Polsku či Maďarsku. Ve světle stoupající nezaměstnanosti v druhé polovině devadesátých let ztratil pomalu se rozbíhající, nicméně progresivní projekt přednostní postavení v hospodářské politice města. Aktivity samosprávy byly nasměrovány k řešení zóny Černovická terasa (připravena od roku 2000) a orientace ekonomického marketingu města na investory zajišťující podstatné zvýšení počtu pracovních příležitostí bez ohledu na jejich kvalitu. Působení firmy Flextronics International v Brně, včetně uzavření a přesunutí výrobních provozů v roce 2002 je ilustrací rizik pramenících z orientace na tzv. branch-plant investice (Knox, P., Agnew, J., 1994). Mezi tyto rizika lze zařadit využívání levné pracovní síly, vysoký podíl mimobrněnských i zahraničních pracovníků, nulovou provázanost

s místními firmami, vysokou mobilitu výroby či otevření místní ekonomiky globálním výkyvům.

S časovým odstupem se tedy koncept Technologického Parku založený na zhodnocení kvalifikované pracovní síly jeví jako životaschopnější scénář restrukturalizace místní ekonomiky. Jak naznačuje stabilní struktura firem lokalizovaných právě v Technologickém Parku, investice do moderních technologií a kvalifikované pracovní síly v rámci lehké výroby či strategických služeb, mají dlouhodobější efekt. Mezi stěžejní investice tohoto typu, které mimo nesporného technologického přínosu spoluutvářejí nový post-industriální image města, patří nejen například vybudování klientského centra služeb IBM v roce 2001, ale také vstup Honeywellu na Černovickou terasu v roce 2003.

Aktuální kurs hospodářské politiky města tedy směřuje k posílení technologické a inovační kapacity průmyslu prostřednictvím ozdravení institucionálního prostředí. S využitím zkušeností regionů Limburska a Sasko-Anhaltska, které prošly, resp. procházejí restrukturalizací průmyslové výroby, byla zpracována „Regionální inovační strategie Jihomoravského kraje“. Tento dokument obsahuje řadu konkrétních opatření týkajících se většinou zlepšení tzv. „měkkých“ faktorů. Patří sem podpora komunikace mezi akademickým, vědecko-výzkumným a podnikovým sektorem, vytváření podmínek pro tvorbu odvětvových clusterů či podpora začínajících technologických firem. Konkrétním výsledkem celého projektu je zřízení Jihomoravského inovačního centra – organizace zastřešující transfer technologií a provoz podnikatelských inkubátorů – nicméně hlavním očekávaným přínosem v pozadí je mobilizace širšího ekonomického potenciálu města. Dle A. Amina (2000) je město zdrojem ekonomicky nezachytitelných vazeb, založených na blízkosti vztahů a osobních kontaktech. Volné vztahové sítě mezi jednotlivými městskými aktéry přispívají k tvorbě inovací účinněji než direktivní, institucionalizované vazby – ukázkou rozvoje sektoru vyvíjejícího se zpočátku spíše na neformální bázi může být např. expanze brněnských IT firem.

5.1.5. Prostorové dopady průmyslové restrukturalizace

Jak uvádí M. Pacione (2001), post-industriální vývoj měst je charakteristický fragmentací tradiční urbání formy. Probíhající změny v brněnské průmyslové výrobě mají výrazný dopad na funkční strukturu města a v dlouhodobém hledisku bezesporu podstatně ovlivnily i morfologickou diferenciaci území Brna. V současné prostorové struktuře města lze stále najít urbanistické vzorce pocházející z období rané (a málo územně koordinované) industrializace Brna ve druhé polovině 19. století. Prostorové nároky průmyslu v prvních fázích industrializace byly určovány závislostí textilní, resp. strojírenské výroby na zdrojích vody potřebné pro provoz parních strojů. Ve struktuře dnešního města jsou proto nejstarší průmyslové areály vysoce liniově koncentrovány, navzdory tehdejšímu neregulovanému, aditivnímu způsobu výstavby. Takto založená struktura nebyla významně narušena ani v éře socialistické industrializace – poválečný rozvoj průmyslu probíhal až na několik případů formou rekonstrukcí a zahušťování průmyslových provozů v původních lokalitách.

Decentralizace průmyslu probíhající v západní Evropě od sedmdesátých let se v prostředí českých měst uvolnila až v transformačních devadesátých letech. Změny prostorové struktury průmyslové výroby jsou přitom výsledkem řady spolupůsobících procesů. Využití půdy v socialistickém městě bylo deformováno neexistencí trhu s pozemky (Sýkora, L., 2001). Liberalizace trhu s nemovitostmi tak přinesla zpět větší diferenciaci hodnoty pozemků s ohledem na polohu v rámci města, dopravní dostupnost či statut jednotlivých oblastí.

Utlumování a racionalizace výroby v průmyslových podnicích, spočívající mj. ve snižování přezaměstnanosti či v nákupu externích služeb (ostraha, stravování, apod.) a technologická modernizace výroby jsou procesy, které vedly k méně intenzivnímu využívání řady tradičních průmyslových areálů. S určitou mírou zjednodušení lze tvrdit, že se polarita mezi dynamickými odvětvími sekundární sféry a utlumovanými tradičními obory promítá i do územní struktury města. Centrálně lokalizované původní průmyslové areály jsou opomíjeny ve prospěch rozvojových zón na okraji města či v příměstském prostoru (Mulíček, O., Olšová, I., 2002). Při lokalizaci nových výrobních investic hraje daleko větší roli než v minulosti dobrá dopravní dostupnost (silniční), kvalita pracovního prostředí a vyjasněnost majetkoprávních vztahů u dané lokality.

Způsob, jakým vzniká část nových průmyslových podniků, je urbanisty nazýván řízeným. Často poměrně rozsáhlé souvislé pozemky jsou spravovány jedním vlastníkem či developerem, který mimo jiné stanovuje způsob jejich funkčního využití a v závislosti na poptávce i cenu. Příkladem může být Technologický Park v Brně (rozloha 60 ha, provozován specializovanou společností), Central Trade Park Brno v Modřicích (rozloha 30 ha, soukromý developer), či průmyslová zóna Černovická terasa (rozloha 180 ha, řízeno městem Brnem). Mluvíme-li o prostorové dekoncentraci průmyslu na území města, je nutné si uvědomit, že na mikroúrovni dochází naopak ke koncentraci jednotlivých firem v polyfunkčních areálech – často provázaných dodavatelsko-odběratelskými vztahy (typickým příkladem je lokalizace výrobních společností v blízkosti logistické firmy Danzas v Central Trade Parku Brno).

Poměrně rychlý rozvoj nových areálů typu „greenfields“ v okrajových polohách kontrastuje s funkčními změnami v tradičních průmyslových oblastech města. V Brně, stejně jako v celé ČR je výrazný převis nabídky nad poptávkou u provozních areálů ze všech oblastí průmyslu. Převládá nabídka nekvalitních zastaralých provozů. Možnosti dalšího vývoje lze zdokumentovat pouze na několika typických příkladech. Úspěšná revitalizace průmyslového areálu na jinou (i nevýrobní) funkci je optimálním řešením, které však vyžaduje slučitelnost revitalizačního záměru s polohou a stavem areálu. Příkladem může být rekonverze výhodně položeného areálu bývalé slévárny na logistické centrum (např. Roučka Slatina). V mnoha případech dochází k takové tržní exploataci areálu, která je z hlediska prostorové ekonomiky dlouhodobě neudržitelná a směřuje pouze k okamžitému efektu. Patří sem využívání bývalých průmyslových areálů v centrální poloze jako velkoobchodů, diskontních prodejen, levných kancelářských prostor či skladů. Tento způsob využívání je charakteristický pouze minimální údržbou nemovitostí, nepřehlednou atomizací areálu mezi více nájemců a jejich častou obměnou (např. Gotex – asi 70 nájemců, bývalý areál Mosilany – přes 100 nájemců, areál Zbrojovky – asi 20 nájemců), to vše s nepříznivými dopady na trh s nemovitostmi v okolí areálu. Na území města existuje dále poměrně rozsáhlá výměra bývalých průmyslových ploch bez jakéhokoli využití (např. Moravan). Odhad plochy stávajících i potenciálních průmyslových brownfields na území města se pohybuje okolo 140 ha.

Malou atraktivitu starých průmyslových prostor je nutné přičíst na vrub velkým investičním nákladům, které jsou nezbytné pro úspěšnou regeneraci (demolice, sanace). Je odhadováno, že jednotkové náklady na vytvoření průmyslové plochy na zelené louce jsou v ČR až čtyřikrát nižší než v případě konverze brownfields. Vezmeme-li do úvahy malou ochotu místních investorů investovat do nemovitostí a nízkou atraktivitu mimopražských lokalit pro zahraniční developery, je úspěšné řešení problematiky brownfields záležitostí dlouhodobou a více či méně závislou na podpoře veřejného sektoru.

5.1.6. Závěrečné poznámky

Na konci roku 1989 bylo město Brno druhým nejvýznamnějším centrem českého strojírenství. Více pracovníků toto odvětví zpracovatelského průmyslu bylo zaměstnáno pouze v Praze. Brněnskou strojírenskou výrobu reprezentovala především výroba traktorů, dále výroba loveckých a sportovních zbraní, výroba chemických zařízení a výroba parních a spalovacích turbín. Transformace velkých brněnských strojírenských podniků po roce 1989 se setkala s řadou potíží, které ve svém důsledku znamenaly velkou redukci počtu pracovníků. V období 1989 – 2002 počet pracovníků ve strojírenství v Brně klesl z 53,5 tis. na 7,5 tis.

I když počet pracovníků ve strojírenství v Brně klesl za posledních 13 let asi sedmkrát, lze předpokládat, že role Brna v rámci strojírenského komplexu v ČR opětovně vzroste. Uvedený předpoklad se opírá i o některé poznatky získané během nedávno realizovaných průzkumů. O lokalizaci svých výrobních objektů v nově vybudované průmyslové zóně v městské části Černovice projevila zájem řada zahraničních investorů podnikajících ve strojírenství. Černovická zóna představuje největší investičně připravenou průmyslovou zónu, která se v současnosti v České republice nabízí. Jedná se o prvotřídní lokalitu pro strategické investice výrobního charakteru i z oblasti strategických služeb s celostátním významem. Pozemky jsou již vybaveny kompletní infrastrukturou.

Význam strojírenství pro ekonomiku města v nejbližších letech patrně vzroste, a to za předpokladu umístění nových výrobních objektů zahraničních strojírenských firem v nově vybudované průmyslové zóně v Černovicích. Zahraniční investoři mají zájem především o kvalifikovanou pracovní sílu ve strojírenských oborech, které je relativní dostatek nejen v Brně, ale i v jeho zázemí. Za další prioritní průmyslové odvětví v Brně lze považovat elektrotechniku.